

LA CRISI ECOLÒGICA I LES RESPOSTES A LA CRISI ECONÒMICA

En aquest article faré algunes reflexions sobre la crisi econòmica i les respostes a aquesta crisi en el context de la crisi ecològica.

En primer lloc, voldria destacar que les dues crisis, l'econòmica i l'ecològica, tenen almenys un aspecte en comú. L'arrel dels problemes de degradació ambiental està en el fet que empreses i consumidors es preocupen dels seus costos i beneficis privats però es desentenien dels impactes ambientals que generen, que són danys que recauen sobre el conjunt de la societat. Similarment, una de les arrels de l'actual crisi economicofinancera és un marc institucional en el qual els que prenen decisions moltes vegades no tenen incentius per preocupar-se prou pels riscos i costos socials que poden provocar aquestes decisions. Això és així quan uns gestors inverteixen els diners dels altres buscant fortes rendibilitats a curt termini a costa d'assumir elevats riscos, quan els executius tenen els seus ingressos blindats passi el que passi amb el negoci que gestionen, quan els empresaris pensen que si les coses van bé els beneficis seran privats però si les coses van mal dades ja se socialitzaran les pèrdues...

Cal destacar, però, que les dues crisis tenen caràcter i dimensions molt diferents. De fet, els mecanismes de retroalimentació entre problemes ecològics i dinàmica econòmica són pocs i en qualsevol cas actuen amb molt de retard. Un sector del minoritari "marxisme ecològic" –representat per James O'Connor, creador de la revista *Capitalism Nature Socialism*– va teoritzar fa ja molts anys sobre una "segona contradicció del capitalisme" entesa com el fet que la degradació ambiental generaria crisis econòmiques a causa de l'augment dels

costos associats a aquesta degradació¹, però el fet més greu és que –com sensatament defensen altres autors que també es reclamen del “marxisme ecològic” com ara John Bellamy Foster de la *Monthly Review*–² el capital pot fer beneficis mentre es dóna més i més degradació ambiental sense que aquesta destrucció repercuteixi en general en una menor rendibilitat. És més, de vegades la pròpia destrucció ambiental obre oportunitats importants de negoci privat de manera que, per exemple, no sembla que la millor manera de defensar les polítiques enfront del canvi climàtic sigui plantejar-les –com fa el celebrat informe Stern–³ com les més favorables per al creixement econòmic.

Un terreny en el qual sí semblava –abans de la crisi– que les tensions entre sistema econòmic i abús de la naturalesa podien causar una crisi econòmica a curt termini era el de la insostenibilitat del model energètic. Poc temps abans de l’esclat obert de la crisi financera, un dels temes econòmics de més debat era l’alça de preus del petroli (que va fregar els 150\$ el barril!), que semblava imparable i que reflectia no una mera especulació sinó tensions reals entre una demanda creixent i una capacitat d’oferta gairebé al límit i unes expectatives que la tensió augmentaria en el futur. La preocupació per les conseqüències que tindrà el *peak oil* o pic del petroli (i després del *peak gas*), que no vol dir un exhauriment brusc del petroli sinó la inevitable entrada en una fase de reducció del consum que pot retardar-se però no evitar-se en un futur relativament proper, per unes societats addictes al petroli era –i és– en la meua opinió totalment justificada⁴ (de fet, un

¹ James O’Connor, “Las condiciones de producción. Por un marxismo ecológico, una introducción teórica”, *Ecología Política*, n. 1, 1991.

² John Bellamy Foster, “Capitalismo: la naturaleza de la contradicción”, *Monthly Review*. Selecciones en castellano, n. 4, 2005. (D’altra banda, em sembla totalment exagerat considerar, com fa l’article, que Marx –que sí va percebre alguns dels problemes en el metabolisme entre la natura i les societats capitalistes– tingués una teoria de la “sostenibilitat” i aquesta jugués un paper central en la seva anàlisi).

³ Stern, N. *El informe Stern. La verdad sobre el cambio climático*, ed. Paidós, 2007

⁴ Tres llibres dedicats al tema apareguts de forma gairebé simultània en castellà són: Bermejo, R. (2008). *Un futuro sin petróleo. Colapsos y transformaciones socioeconómicas*, CIP-Ecosocial y La Catarata; Fernández Durán, R. (2008). *El crepúsculo de la era trágica del petróleo: pico del oro negro y colapso financiero (y ecológico) mundial*, Ed. Virus/Ecologistas en Acción; Sempere, J. y Tello, E. (coords.) (2008). *El final de la era del petróleo barato*, Editorial Icaria.

perill és que la caiguda del preu que va seguir la crisi, i que per a mi no és una bona notícia, porti a deixar temporalment de banda aquesta preocupació).

La crisi econòmica no ha esclatat pels preus dels recursos ni molt menys per cap efecte econòmic dels problemes de degradació ambiental, sinó que ha estat la conseqüència d'una fase d'eufòria immobiliària-financera, en un context d'increïble sofisticació dels productes financers, fase que abruptament ha arribat a la seva fi afectant no només els sectors immobiliaris i financer, sinó el conjunt de l'activitat econòmica. L'alça dels preus del petroli va contribuir a alguns desequilibris econòmics, però no ha tingut un paper clau en l'actual crisi, a diferència del que va passar a les crisis dels anys setanta, que, per cert, també van tenir com a element important l'erosió de beneficis a causa de la pressió de costos laborals i dels efectes de les reivindicacions dels treballadors. Com Andrew Glyn escrivia en un llibre publicat poc abans de la seva mort i premonitori de la situació de crisi⁵, l'enorme creixement del sector financer s'havia convertit en la principal font d'inestabilitat del capitalisme actual (com als anys seixanta i setanta ho va ser la inestabilitat creada pel conflicte entre capital i treball). Que l'empresariat aprofiti la situació actual d'atur massiu per intentar canviar les relacions de poder al seu favor és comprensible, però és escandalós que els economistes espanyols més coneguts clamin ara per reformar el mercat laboral com a solució a l'atur en comptes de discutir sobre els aspectes que sí han portat a aquesta crisi i que sí expliquen la particular gravetat de la crisi espanyola.

Plantejats aquests punts sobre les relacions entre crisi econòmica i ecològica, la qüestió bàsica a indagar és com hauríem de respondre a la crisi econòmica aquells que en l'etapa anterior consideràvem el model de creixement dels països rics indesitjable i insostenible.

⁵ Andrew Glyn, *Capitalism Unleashed*, Oxford University Press, 2006 (de propera traducció publicat per CIP-Ecosocial y La Catarata).

L'actual crisi econòmica internacional va esclatar en moments en què les importants crítiques a la identificació entre èxit econòmic i creixement del producte interior estaven guanyant més i més audiència. Les crítiques no són en absolut noves i provenen, a més, de molts fronts diversos. La crítica feminista destaca la invisibilitat del treball no remunerat que sobretot recau en les dones (que, quan es dediquen íntegrament a la cura de les persones i al treball domèstic, apareixen a les estadístiques com a població "inactiva"!), de forma que tota l'activitat no remunerada lligada a la cura de persones i al treball domèstic no apareix gens en els comptes nacionals. La crítica de l'economia ecològica denuncia que la destrucció de recursos naturals i de serveis ambientals no apareix reflectida en absolut en l'estadística del Producte Interior Brut ni tampoc en el Producte Interior Net i que, paradoxalment, quan es destinen recursos econòmics per fer front a creixents problemes ambientals això no es comptabilitza en el passiu sinó en l'actiu. La crítica social assenyala que la distribució de la renda o el nivell de prestacions públiques són tant o més importants que la renda per càpita per determinar el nivell de vida de la majoria de la població i que destaca també que els estudis sociològics mostren que en els països rics l'augment de la renda per càpita de les últimes dècades no va anar acompanyat d'un major sentiment de felicitat. Això en gran part s'explica pel que un economista, Fred Hirsch, ja en els anys setanta esmentava la importància del consum posicional⁶: en les societats riques no ens preocupa tant quant tenim sinó quant tenim en comparació als que tenen més que nosaltres. Res pitjor que la desigualtat social per generar, al mateix temps, pulsions envers el consumisme i insatisfacció per a la majoria de la població. I la desigualtat ha crescut en les últimes dècades, destacablement en alguns països –com als Estats Units– i en el panorama internacional ha augmentant també molt el contrast entre els pobres del món i els molt rics.

⁶ Hirsch, F., Los límites sociales del crecimiento, Fondo de Cultura Económica, 1984 (edició original de 1976).

Totes aquestes crítiques han generat una potent línia de dissensió respecte a l'objectiu del creixement econòmic⁷. La crisi econòmica dóna nous arguments crítics a l'ús del PIB com a indicador de si les coses van bé econòmicament: les economies que s'han trobat en situació més difícil amb l'esclat de la crisi financera són precisament aquelles que havien estat considerades exemples d'èxit econòmic recent: recordem com països com Islàndia o Irlanda apareixien sovint als mitjans com a "miracles econòmics"... o pensem en com els nostres governants presumien del fet que l'economia espanyola creixia per sobre de la mitjana europea: els bons indicadors macroeconòmics no només "ocultaven" el treball domèstic, la destrucció ambiental i les desigualtats socials, sinó profunds desequilibris econòmics com ara l'excessiu endeutament de les famílies, facilitat en gran part per unes expectatives inadequades dels preus futurs dels actius, els desequilibris exteriors o l'excessiu pes del sector de la construcció.

Tot i això, la crisi econòmica ha colpejat de forma tan ràpida i intensa i amb efectes tan dramàtics sobre l'ocupació, que un pot entendre –encara que no ho comparteixi en absolut– que la resposta dominant sigui: donem prioritat a l'objectiu del creixement. Lamentablement, hi ha un pràctic consens en la necessitat de tornar al creixement econòmic no només per part dels que volen que res important canviï del model econòmic, sinó també per part de la majoria de crítics d'aquest model: "El treball, fonament d'un creixement econòmic sostenible" va ser el títol d'un manifest signat per molts centenars d'economistes, sociòlegs i altres científics socials com a resposta a les anàlisis dominants centrades en la necessitat de les reformes laborals.

⁷ Roca Jusmet, J., "La crítica al crecimiento económico desde la economía ecológica y las propuestas de decrecimiento", *Ecología Política*, n. 33, 2007.

Una novetat que ha portat la crisi és que ha ressorgit amb força –d’una forma que no haguéssim cregut fa molt poc temps– el “keynesianisme”, que bàsicament s’associa amb la idea que en una situació de crisi la prioritat és estimular la demanda efectiva i afavorir el consum, el crèdit i, en especial, la despesa pública encara que sigui a costa de dèficit públic. És en aquest context que se senten veus que conviden –gairebé com un deure ciutadà– a augmentar el consum en comptes d’aprofitar –com tant s’ha dit que ja sona un tòpic– la crisi com a oportunitat per replantejar-se els estils de vida de les nostres societats; com ha assenyalat Naredo: “Me parece verdaderamente obsceno que los gobiernos de países como los EE.UU. o España hagan llamadas y tomen a estas alturas medidas orientadas a ‘relanzar el consumo’, cuando su extremo consumismo sólo puede ya mantenerse a costa de succionar masivamente la energía y los recursos del resto del mundo. Más bien la crisis, al enfriar la pulsión consumista, debería llevar a revisar y reducir de forma responsable los patrones de consumo, sin que ello tenga que ir necesariamente en detrimento de la calidad de vida: sería el momento de ensayar la divisa ‘mejor con menos’.”⁸

També cal destacar que molts han vist en la despesa en energies netes i en conservació ambiental un component fonamental d’una estratègia keynesiana enfront de l’actual crisi; fins i tot s’ha encunyat el terme “keynesianisme verd” o *Green New Deal*. La meva reacció davant d’aquest terme és ambivalent. En primer lloc, i com a aspecte positiu, coincideixo totalment que és moment d’augmentar de forma important la despesa pública en reestructurar l’economia per a fer-la més sostenible, com també és el moment d’augmentar la despesa en protecció social (per reduir els efectes socials negatius de la crisi) i en serveis públics. Els llocs de treball que això generi per

⁸ Naredo, J.M. “Alternativas a la crisis” (entrevista realitzada per Óscar Carpintero i Jorge Riechmann) inclosa com a segona part del llibre Naredo, J. M., *Luces en el laberinto*, Libros de la Catarata, 2009, p. 237.

descomptat molt benvinguts seran. Tot i això, el plantejament keynesià –fins i tot del “verd”– tendeix a valorar les despeses sobretot com a forma de possibilitar una nova trajectòria de creixement i, per això mateix, tendeix a deixar de banda les propostes que, tot i ser inevitables en una perspectiva seriosa de sostenibilitat, no generen activitat econòmica i demandes de treball sinó que els disminueixen, com ara la reducció del consumisme en els països rics a favor d’una major austeritat⁹ o la reducció radical de determinats sectors d’activitat com per exemple l’ús i producció de cotxes o la publicitat.

El principi bàsic orientador de les polítiques enfront de la crisi als països rics hauria de ser la preocupació pel benestar i la sostenibilitat, abolint el paper del PIB com a indicador d’èxit econòmic. Ens hauríem de preocupar per la prosperitat sense (necessitat de) creixement¹⁰, on prosperitat ha d’entendre’s com a millora del benestar de la majoria de la població respectant els límits ecològics. Si es vol, es pot dir “desenvolupament sostenible”, sempre que no s’identifiqui –com lamentablement es fa tan sovint! – desenvolupament amb creixement.

La principal objecció a tal plantejament prové dels que argumenten que sense creixement no es podrà mantenir una situació propera a la plena ocupació. L’objecció és certament raonable, tenint en compte l’experiència històrica: en el sistema capitalista en general els períodes d’estancament (i més encara els de recessió econòmica!) s’associen a destrucció d’ocupació. Tanmateix, és important recordar que això s’explica bàsicament per dues evolucions: la primera, els importants augments de la productivitat del treball (associats en gran part a l’ús de combustibles fòssils

⁹ A més, la disminució del consumisme en el cas espanyol és necessària no només per qüestions ambientals, sinó de mera sostenibilitat econòmica si tenim en compte l’enorme dèficit de la balança per compte corrent espanyola.

¹⁰ Tim Jackson: Prosperity without growth? (2009):

http://www.sd-commission.org.uk/publications/downloads/prosperity_without_growth_report.pdf

barats) que s'han donat històricament especialment en els sectors agrari i industrial (i també en alguns serveis); uns canvis estructurals en les tecnologies i un major pes dels serveis a les persones (en els quals la "productivitat" difícilment pot augmentar sense pèrdua de qualitat) podrien comportar un estancament o disminució de la "productivitat" del treball tal com la mesurem (valor afegit per persona). La segona evolució és que els increments de productivitat (de valor afegit) s'han orientat més als augments dels ingressos (no sempre dels treballadors!) que a les reduccions de temps de treball; en moments de crisi és important recordar les coses més elementals i una d'elles és que qualsevol nivell d'activitat econòmica és compatible amb la plena ocupació: tot depèn de la durada de la jornada laboral.

Les polítiques concretes haurien d'intentar avançar en dos terrenys que de vegades poden generar conflictes: una major equitat social i una reducció dels impactes ambientals. En aquest sentit, l'impuls de la demanda no hauria de ser en absolut indiscriminat, sinó molt selectiu segons criteris ambientals (per exemple, en la meua opinió, no hauria de gastar-se un euro per donar suport a la compra d'automòbils o l'extracció de carbó) i socials (donant prioritat a una xarxa pública de qualitat de serveis bàsics com ara educació, sanitat, atenció a la gent gran, etc.). En una reestructuració ecològica de l'economia, determinades activitats s'han d'impulsar, però altres han de decreïxer, i això fa inevitable la pèrdua de llocs de treball, de forma que el manteniment dels llocs de treball no pot defensar-se com a principi absolut¹¹. La qüestió important és que això es doni en un marc de forta protecció social i d'orientació a la plena ocupació que al meu entendre

¹¹ De vegades podria ser que es reconvertis un establiment empresarial a una altra activitat i, a més, desitjablement podria donar-se en un procés de control de la producció per part dels treballadors en forma de cooperativa (Bunge, M., "¿Exstió el socialismo alguna vez y tiene porvenir?", mientras tanto, n. 112, 2009). Hi ha experiències en aquest sentit; tot i això, les possibilitats pràctiques de reconversió d'aquest tipus són bastant limitades.

ha de estar orientada per la idea que cal redistribuir millor el treball (mercantil i no mercantil) molt més que per la idea de reivindicar el dret a no treballar (que, per suposat, no és un dret que podria exercir tothom).

Una de les prioritats hauria de ser en la meua opinió revertir la situació de creixents desigualtats en els ingressos, injusta i que, a més, contribueix a alimentar el consumisme. Les dues eines principals per a això són la política fiscal i la intervenció en l'àmbit laboral mitjançant salaris mínims decents i una negociació col·lectiva que defensi sobretot l'augment dels baixos salaris.

Finalment, uns comentaris addicionals sobre la política fiscal. El primer és sobre el dèficit públic. No crec que sigui en absolut el moment de donar prioritat a l'equilibri pressupostari, però tampoc hauria de frivoltzar-se sobre el dèficit públic. En el context actual, en els països de la zona euro, aquest es finança amb deute públic i si un és escèptic sobre els possibilitats –i, fins i tot, sobre la desitjabilitat– del creixement econòmic en el futur, llavors la càrrega futura del deute, que pot arribar a representar un percentatge important de la renda i de la despesa pública, és més preocupant¹². Una conclusió clara, atesa la conveniència de moltes despeses públiques addicionals, és que la pressió fiscal no ha disminuir, sinó al contrari: al meu entendre, la tendència hauria de ser ha augmentar la recaptació fiscal; primer, revisant l'actual fiscalitat favorable per als ingressos de capital; i augmentant també la fiscalitat sobre els ingressos mitjos i elevats. La major fiscalitat sobre els millor situats (amb la pèrdua de poder adquisitiu privat

¹² Un problema addicional és que un elevat deute pot retroalimentar-se en la mesura en què la desconfiança sobre el compliment puntual dels pagaments per part d'un govern pot augmentar els tipus d'interès que s'han de pagar per les noves emissions de deute: recentment estem veient com alguns governs de la zona euro (destacablement Grècia) han de pagar tipus d'interès força més elevats pel seu deute públic que els països considerats pels mercats més fiables.

que comportaria per a alguns)¹³ tindria efectes reductors sobre la desigualtat i el consumisme i tindria com a contrapartida la possibilitat d'una major oferta de protecció i serveis públics sense crear una enorme càrrega per al futur. S'haurien de donar també passos decidits cap a la fiscalitat ambiental (o en alguns casos a la venda –i no distribució gratuïta com fins ara– de permisos de contaminació) per penalitzar diferencialment els consums que generin més contaminació. La fiscalitat ambiental és una de les eines per reorientar l'activitat econòmica¹⁴, ja que penalitza determinades tècniques i activitats; el seu objectiu no és recaptar diners, sinó incentivar canvis de comportament: però en moments en què les necessitats de despesa són tan importants, benvinguts siguin també els ingressos fiscals obtinguts.

Per resumir en dues frases les principals idees d'aquest article, conclouré remarcant que la crisi hauria de ser una oportunitat per replantejar la identificació entre creixement i èxit econòmic i que una política decidida cap a la reducció de les desigualtats i que es recolzi en certs sacrificis en els ingressos privats a favor de la generació de recursos per als serveis públics podria contribuir al mateix temps a una societat més equitativa i més sostenible ambientalment.

¹³ Com a perspectiva a més llarg termini, és bo recordar que la part dels ingressos (salarials i no salarials) que s'haurà de pagar en forma de cotitzacions socials (i/o d'impostos) necessàriament ha d'augmentar en el nostre país per una simple qüestió d'evolució demogràfica, a menys que vulguem permetre que les pensions públiques es deteriorin molt respecte als ingressos dels treballadors en actiu.

¹⁴ Roca Jusmet, J., "Instrumentos de política ambiental: reflexiones desde la economía ecológica" a: Álvarez Cantalapiedra, S. y Carpintero, O. (coords.), Economía ecológica: reflexiones y perspectivas, Círculo de Bellas Artes, Madrid, 2009.